

Environmental Ethics and Productivity of Animals

Naser Jafari pour,¹ Alireza Aleboyeh²

Article info	Abstract
<p>DOI: 10.30470/ER. 2023.1983033.1195</p> <p>Review Article</p> <p>Submission History Received: 18/06/2023 Revised: 03/10/2023 Accepted: 06/11/2023 Published: 30/12/2023</p> <p>Authors' Contribution Naser Jafaripour: Corresponding author, Collecting data, drafting of the manuscript, revision of article. Alireza Aleboyeh: Main ideator, critical revision of the manuscript, reading and confirming the last version of manuscript.</p> <p>Conflict of Interests The authors declare no conflict of interest.</p> <p>Funding/Support This research has not received any financial support from funding organizations.</p> <p>Extracted from the thesis This article is extracted from the doctoral thesis at Baqir al-Ulūm University. Title: "Animal Rights from the Perspective of Islam in the face of Peter Singer's point of view". Student: Naser jafari poor, Supervisor: Alireza Aleboyeh, Advisor: Seyyed Mahmoud Mousavi.</p>	<p>One of the reasons that make animals deserving of violence is the idea of a lack of rationality and subjectivity in them, but if it is possible to recognize some kind of subjectivity for an animal, we can hope for a future where the animal will no longer be under the control of any human abuse. In this regard, this research considers the problem and risk of interaction between humans and animals with a new and practical approach. The general approach and method in this research is "phenomenology" and specifically "ethical phenomenology", which results in adopting four questions regarding animal pain and suffering, animal love, animal rights, and animal subjectivity. Therefore, we put the order and sequence of these four things in a continuum, one end of which is sense and experience, and the other end is concept and generality so that we can finally reach "specific general" rules. Finally, in order to reduce the suffering, evil and malice in the phenomenological subjectivity, we depict the subject of the animal in a way that does not make us fall from life and the result is a reduction of cruelty among the subjects-of-a-life. In this way, in this type of argument, neither human becomes animal nor does animal become human. It is a human convention versus a natural and theological convention that takes a step toward avoiding the "residues of unmodern human behavior that treat animals as instruments." Therefore, the way to reduce evil for humans is to accept the type and level of rights for animals.</p> <p>Keywords: Animal Rights, Environment, Animal Productivity, Peter Singer.</p>

1. **Corresponding author**, Ph.D Student of Islamic Ethics Teachings, Baqir al-'Ulum University, Qom, Iran. Njafare133@gmail.com.
2. Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Qom, Iran. aleboyeh@isca.ac.ir.

Introduction

Today, one of the emerging problems of humans is the destruction of the environment, which is caused by the various activities of industrial societies. This issue is becoming a global crisis today. Singer considers one of the main factors related to the destruction of the environment to be industrialized animal husbandry in its current form, and he is against this method of raising animals and considers a vegetarian dietary to be a suitable alternative to meat consumption. In this article, this argument is presented from Singer's point of view, and is examined.

Structural modification instead of contraindications

If humans use animals only to the extent of their real need for meat, and livestock farms raise animals to produce meat in accordance with this need and by institutionalizing ethics and providing the necessary comfort, neither the destruction of the environment will happen, nor will animal rights be violated. What is unethical is the excessive human consumption of animals; animals and their rights are respected due to their important position and role in establishing the balance of the natural system as a part of the environment.

Preferred utilitarianism and human preferences

Undoubtedly, animal interests are important, but human interests are more important than those of animals. But is the interest in consuming animals a minor or a major pleasure? No doubt, humans get a lot of pleasure from consuming meat and it is very important for them, and this benefit is greater than the benefit of animals which is their getting fat.

Attention to the reality of vegetarianism and its harms

In order to prefer vegetarianism, people need to make sure that by eliminating meat and consuming its vegetable equivalent, important alternatives will reach their bodies. Today, millions of people are facing the problem of improper nutrition, although it can be accepted that with a vegetarian diet, many cardiovascular diseases can be reduced among a percentage of people. Undoubtedly, the inappropriate and unreasonable use of animals by humans should be stopped, but can this issue lead to a preference for vegetarianism? Therefore, first of all, we should see to what extent this volume of promoting vegetarianism can be defended.

The necessity of correctly explaining the religious perspective about the environment Religion's view of the environment in its general sense, which includes animals, is very comprehensive, accurate and with maximum respect for the rights of all creatures, and religious teachings have no role in the environmental crisis. Therefore, the root of the crisis should be sought in other factors

Conclusions

The way to deal with the destruction of the environment is to reform the structure and make people

and human organizations more binding to ethical values. Possession permission does not mean unconditional possession, but it is conditional on acceptance of human responsibility, modification of the way of looking at nature, and stopping extreme exploitation of the environment. The principle of human need for meat and not overdoing it is defensible, and if the problem like Singer's is in the animal's pain and suffering, it is also possible to modify the animal's genetics in such a way as to reduce its pain. Thus, the concept of environmental destruction by religion is a wrong one because religion, with its comprehensive moral system design, which contains the doctrine of punishment and reward, while looking at ethics as much as possible, provides a suitable executive and motivational guarantee for ethical living and the purposeful and responsible utilization of animals by humans.

References

The Holy Quran

Atrak, Hossein. (1384). Ethical Utilitarianism, *Naqd va Nazar*, 10 (1&2): 264-300.

Derbyshire, Emma Rima Obeid and Christiane Schön. (2021). Habitual Choline Intakes across the Childbearing Years, A Review. *Nutrients*, Dec 8;13(12):4390.

De fontenay, É. (2000). Pourquoi les animaux n'auraient-ils pas droit à un droit des animaux. *Le Débat* .2 (n° 109), pp 138 – 155.

Eslami, Seyyed Hasan. (2011). Two moral arguments against industrial meat consumption. *Ethical Research*, 2 (4): 267-290.

Fath Ali, Mahmoud and Ali Reza Al Boyeh. (2016). Elements of James Richler's Moral Philosophy, Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture, first edition.

Gruen, Lori. (2011). *Ethics and Animals: an Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, John. (1985). The Value of life, An Introduction to Medical Ethics. First edition, Rutledge & kegan Paul.

Har Aamili, Muhammad bin Hasan. (1409 AH). Detailing the means of Shi'a to the study of Islamic matters, Qom: Al-Al-Bayt Foundation, first edition

Hursthouse, Rosalind. (2006). "*Applying Virtue Ethics to our Treatment of the Other Animals*", in: The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics, ed. by Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing.

Jahid, Mohsen. (2012). Ethics and Animals: Approaches and Theories, *Bioethics*, 3 (10): 163-190

Jafaripour, Naser. (2016). The truth of religiosity from the perspective of Martyr Motahari, Qom: Al-Fazel Publishing House, first edition

Kagan, Shelly. (2015). What's wrong with speciesism? Society of applied philosophy annual lecture, *journal of applied philosophy*, pp. 1-21.

- Krantz, Susan F. (1946). *Refuting Peter Singer's Ethical Theory: The Importance of Human Dignity*, Greenwood Publishing Group.
- L. A, Kemmerer. (2007). *Between the species. Peter Singer on expendability*. Issue. VII, August. www.cla.calpoly.edu/bts/
- Mark, Rowlands. (2009). *Animal Rights Moral Theory and Practice*. University of Miami, Florida, USA.
- McWilliams James. (2017). *Can Eating Meat Be Ethical?* *Pacific Standard* Jun14.
- Milligan, Tony. (2010). *Beyond Animal Rights: Food, Pets and Ethics*, London: Continuum, 7 Oct.
- Modi, Maryam and Mehbobeh Sadat Hosseinzadeh. (2017). "Investigation of the vegetarian diet and its positive and negative approaches on the human body, human societies and the environment", the Second International Conference on Medicinal Plants, organic agriculture, natural and medicinal substances. <https://civilica.com/doc/879178>
- Narveson, Jan. (1977). "Animal Rights" in: *Canadian Journal of Philosophy* .Vol. 7, No. 1, pp. 161-178.
- Regan, Tom. (2017). *Animal Rights and Wrongs*. Translated by Behnam Khodapanah. Tehran: Kargdan Publications, first edition.
- Safavi, Seyyed Morteza, Masoudpour Moghadis, Ali Akbar Tausli. (2013). Investigating the Effect of Vegetarian Diet on the Course of Coronary Atherosclerosis, *Medical Journal of Tabriz University of Medical Sciences*, 63: 49-53.
- Singer, Peter. (2016). *Animal Liberation* .Translated by Behnam Khodapanah. Tehran: Phoenix Publications, first edition
- Singer, Peter. (1388). *One World: The Ethics of Globalization*, translated by Mohammad Azadeh, Tehran: Nei Publishing House, first edition
- Singer, Peter. (2011). *Practical Ethics* (2nd ed.), Cambridge Universey Prees.
- Singer, Peter. (2004). Taking Humanism Beyond Speciesism, *Free Inquiry*, 6. Available at: <http://www.secularhumanism.org>.

تأملات اخلاقی

دوره چهارم، شماره چهارم (پیاپی ۱۶)، زمستان ۱۴۰۲، صفحات ۳۱-۴۹.

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷/شاپا چاپی: ۴۸۱۰-۲۶۷۶

<https://jer.znu.ac.ir>

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

اخلاق محیط زیست و بهره‌وری از حیوانات

ناصر جعفری پور،^۱ علیرضا آل بویه^۲

چکیده

اطلاعات مقاله

امروزه توجه به حقوق حیوانات از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. یکی از فیلسوفان اخلاق معروفی که توجه وافری به حقوق حیوانات دارد، پیتر سینگر است. او دلایل متعددی بر نادرستی استفاده انسان از حیوان اقامه کرده است؛ از جمله استدلال‌های «گونه‌پرستی» و «نادرستی وارد کردن درد و رنج بر حیوانات». او علاوه بر این دو استدلال، توجه خود را به رابطه استفاده بیش از حد از حیوانات و تخریب محیط زیست نیز معطوف داشته است. امروزه سهم قابل توجهی از تخریب محیط زیست متوجه دامداری‌های صنعتی است که با تولید گوشت موجب از بین رفتن منابع گیاهی، انتشار گازهای گلخانه‌ای و آسیب زدن به طبیعت می‌شوند. سینگر وضعیت پیش آمده را ناشی از نحوه رفتار انسان‌ها با حیوانات دانسته و آن را مرتبط با آموزه‌های دینی درباره انسان و حیوان می‌داند. او با غیراخلاقی دانستن گوشت‌خواری و رد نظر دین در این باره برای حفظ محیط زیست گیاه‌خواری را پیشنهاد می‌کند. در این مقاله ضمن بررسی و نقد این استدلال، مشخص می‌شود که مهمترین عامل تخریب محیط زیست افراط و استفاده نامطلوب انسان از حیوان است. مشکل محیط زیست با اصلاح نوع نگرش انسان به محیط زیست و نحوه ساماندهی استفاده او از طبیعت قابل حل است که دین نیز آن را مورد تأکید قرار داده است. اگر استفاده انسان از مجموعه محیط زیست که حیوان نیز جزئی از آن است، به صورت هدفمند و مسئولانه انجام بگیرد، نه تنها موجب تخریب محیط زیست نخواهد شد، بلکه مایه حفظ بهتر آن و در نتیجه مراعات حقوق حیوان نیز خواهد شد. لزوم تأکید بر اصلاح ساختار به جای منع مصرف، توجه به آسیب‌های گیاه‌خواری و لزوم فهم درست از نظر دین به خصوص اسلام از جمله نقدهایی است که می‌توان به سینگر وارد کرد.

واژه‌های کلیدی: حقوق حیوانات، محیط زیست، بهره‌وری از حیوانات، پیتر سینگر.

DOI: 10.30470/er.2023.1983033.1195

نوع مقاله: مروری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۰۹

نقش نویسندگان

ناصر جعفری پور: جمع آوری داده، نگارش اولیه مقاله، نگارش نهایی مقاله، انجام اصلاحات، مسئول مکاتبات با نشریه.
علیرضا آل بویه: ایده‌پرداز اصلی مقاله، تحلیل و نقادی، ذکر پیشنهادات و نکات اصلاحی، خوانش و تأیید نهایی مقاله.

حمایت مالی و تعارض منافع

مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.

استخراج

این مقاله مستخرج دانشجو: ناصر جعفری پور، استاد راهنما: علیرضا آل بویه و مشاور: سید محمود موسوی در دانشگاه از رساله دکتری با عنوان: «حقوق حیوانات از منظر اسلام در مواجهه با دیدگاه پیتر سینگر» باقرالعلوم است.

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری معارف اخلاق اسلامی. دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام قم، ایران. Njafare133@gmail.com

۲. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. a.aleboyeh@isca.ac.ir

مقدمه

امروزه یکی از مشکلات نوپدید انسان تخریب محیط زیست است که از فعالیت‌های مختلف جوامع صنعتی ناشی می‌شود. این مسئله امروزه در حال تبدیل شدن به یک بحران جهانی است. انسان دوران کنونی به شدت مصرف‌گرا شده است و با توسعه محدودۀ نیازهای کاذب خود منابع غذایی را بی‌رویه مورد استفاده قرار می‌دهد و هزینه‌های سنگینی صرف تولید آنها می‌کند. این امر زندگی بشر را به سمت و سویی دیگر برده است؛ تخریب میلیون‌ها هکتار از اراضی جنگل‌ها، از بین بردن زیبایی‌های طبیعت، انتشار بیش از حد گازهای گلخانه‌ای،^۱ تغییرات آب و هوایی و افزایش دمای زمین حاصل عملکرد انسان‌ها در مواجهه با محیط زیست در دهه‌های اخیر است. اولین راه حفاظت از محیط زیست پی بردن به ارزش اخلاقی طبیعت و جلوگیری از تخریب آن است تا در پی آن، انسان به سلطه‌ی بی حساب خود بر طبیعت پایان داده و مسئولیت خود در این زمینه را بپذیرد.

هرگونه رفتار و اقدامی که محیط زیست را از خطر نابودی دور کند حفظ و حراست محیط زیست به شمار می‌آید. جنبش‌های فعال زیست‌محیطی، فعالیت خود در این زمینه را از سال ۱۹۶۰ آغاز کردند که در پی آن اقدامات مختلفی علیه فعالیت‌های تخریب محیط زیست شروع شد. مطالعات زیست‌محیطی، دوره‌های آموزشی روش‌های حفاظت از محیط زیست، ایجاد رشته‌های دانشگاهی متناسب با این بحث نظیر مدیریت و نیز مهندسی محیط زیست از این دسته اقدامات است.

فیلسوفان اخلاق تخریب محیط زیست را امری غیراخلاقی دانسته و دلایلی عقلی بر این مسئله اقامه کرده‌اند. پیتز سینگر از مدافعان حقوق حیوانات علاوه بر استدلال گونه‌پرستی و نادرستی وارد کردن درد و رنج^۲ به حیوانات یکی از دلایل منع استفاده انسان از حیوانات را تخریب محیط زیست معرفی می‌کند. او یکی از عوامل اصلی مرتبط با تخریب محیط زیست را دامداری صنعتی به شکل امروزی آن می‌داند و مخالف این شیوه از پرورش حیوان بوده و گیاه‌خواری را جایگزینی مناسب برای استفاده از گوشت می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۳۵). سینگر که معتقد به اصل برابری انسان و حیوان به معنای توجه برابر به آندوست (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۹۱)، آموزه‌های ادیان درباره برتری انسان بر حیوان را به چالش کشیده و ادیان را زمینه‌ساز از بین رفتن حقوق حیوانات می‌داند.

با توجه به فراگیر بودن استدلال مخالفت با استفاده از حیوان به دلیل تخریب محیط زیست در آثار پیتز سینگر و تأثیرگذاری او بر دیگر نویسندگان و اندیشمندان، بررسی این استدلال حائز اهمیت است. مقاله پیش رو به تقریر این استدلال از منظر سینگر می‌پردازد و میزان اتقان آن را بررسی می‌کند.

۱. سینگر و منع بهره‌وری از حیوانات به دلیل تخریب محیط زیست

آیا استفاده انسان از حیوان به محیط زیست آسیب می‌زند؟ سینگر به این سؤال پاسخ مثبت می‌دهد و استفاده از حیوانات را به دلیل تخریب محیط زیست نادرست می‌داند؛ چون انسان برای مصرف گوشت، درختان جنگل‌ها را از بین می‌برد تا مراتعی را ایجاد کند که تغذیه دام‌ها را میسر سازد (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۳۶). از نظر سینگر افزایش بهره‌وری انسان از محیط زیست در استفاده از پروتئین

1. greenhouse

۲. نک. آل بویه، جعفری پور، ۱۴۰۱، صص ۲۲۷-۲۴۹.

گیاهی به جای فرآورده‌های حیوانی است. مطلوب آن است که حیوانی با چریدن در مراتع ناهموار و با استفاده از علف‌های رها شده در طبیعت، تولید گوشت کند نه اینکه توسط ما انسانها علوفه خورنده شود تا پروار شده و کشته شود تا گوشت مصرفی انسان را تأمین کند. بی‌شک هر حیوان برای آنکه به اندازه و وزن قابل مصرف برای انسان برسد، باید تغذیه شود، اما نتیجه چریدن حیوان در مراتع ناهمواری که در آنجا تنها علف می‌روید و نمی‌توان محصول دیگری کشت کرد که برای تهیه خوراک انسان‌ها مفید باشد، محصولی به دست می‌دهد که همه آن سود است؛ زیرا این حیوان پرورش‌یافته پروتئینی را مهیا کرده است که تولید اقتصادی‌تر از آن برای انسان مقدور نیست، اما اگر همین حیوان با هدف تولید گوشت به جایی منتقل گردد و پرورش یابد منابع بسیاری برای تولید گوشت باید صرف شود و استفاده اینگونه از منابع برای تولید گوشت، تنها ضرر در پی دارد (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۳۲-۳۳۵). به اعتقاد او وقتی ما می‌توانیم خود آن خوراک مورد مصرف حیوان برای تولید گوشت را استفاده کنیم و نیاز خود را تأمین نماییم، نباید چندین برابر از گیاهان را به مصرف حیوان برسانیم تا از گوشت آن بهره ببریم (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۳۰-۳۳۱). سینگر با ذکر آمار و ارقامی این نکته را بیشتر توضیح می‌دهد؛ به‌عنوان مثال، یک گوساله به جهت تولید ۴۵۰ گرم پروتئین حیوانی برای انسان باید حدود ۱۰ کیلوگرم پروتئین گیاهی مصرف کند؛ لذا ما کمتر از ۵ درصد از آنچه را که به مصرف تغذیه حیوان می‌رسانیم بازپس می‌گیریم. او این نوع تولید در دامداری را «کارخانه وارونه تولید پروتئین» نام می‌نهد (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۳۱)؛ یا مثلاً یک قطعه زمین حاصلخیز را اگر زیر کشت گیاهان خوراکی حاوی پروتئین بالا (مانند نخود و لوبیا) ببریم، مقدار خاصی از پروتئین را تولید خواهد کرد، اما اگر همین مقدار زمین را برای پرورش محصولی که غذای حیوان است، اختصاص دهیم و سپس آن حیوان را بکشیم و بخوریم پروتئین بسیار کمتری به دست خواهیم آورد (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۳۱).

دغدغه سینگر این است که تولید گوشت بر منابع دیگر فشار وارد می‌کند؛ مثلاً برای تولید نیم کیلوگرم استیک از گاوهای پرورش‌یافته در پروارگاه‌ها، به مقدار دو کیلو و ۲۷۰ گرم غلات و ۲۵۰۰ گالن آب نیاز است (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۲۳). او خود را طرفدار اخلاق عام جهانی معرفی کرده و با نگارش کتاب یک جهان: اخلاق جهانی شدن^۱ بر این باور است که اخلاق می‌تواند پاسخ‌های پایدار به مشکلات دنیای امروز بدهد. پیشنهاد مشخص او این است که در گام اول خوردن طیور، گوشت خوک، گوشت گاو و تخم مرغ‌های تولیدی دامداری‌های صنعتی متوقف شود و در گام بعدی از خوردن هرگونه پرنده یا پستاندار کشته شده خودداری به عمل آید (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۳۹). به اعتقاد او باید به‌طور مطلق از مصرف گوشت‌های صنعتی پرهیز کرد و در صورت ناچاری، تنها به خوردن گوشت حیواناتی که بیرون از قفس و در فضای باز پرورش یافته‌اند بسنده نمود و هر جا شکی وجود داشت که حیوانی به شیوه سنتی یا صنعتی پرورش یافته است، باید احتیاط کرده و از گیاه استفاده کنیم (Singer, 2011, p. 55) تا به مصرف گوشت صنعتی تن ندهیم. او گیاهخواران را نسبت به گوشت‌خواران سالم‌تر و پرنرزی‌تر می‌داند و این ادعای خود را به آمار و ارقام مستند می‌سازد (سینگر، ۱۳۹۶، صص ۳۵۲).

سینگر از بین بردن جنگل‌ها را بزرگترین اشتباه برای تأمین گوشت می‌داند؛ زیرا تخریب یک جنگل باعث انتشار دی‌اکسید کربن

به درون اتمسفر می‌شود، در حالی که جنگل جدید و در حال رشد دی‌اکسید کربن را از اتمسفر جذب می‌کند و به عنوان ماده‌ای حیاتی درون خود نگه می‌دارد (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۳۷). با این رویداد حیوانات وابسته به جنگل نیز در معرض نابودی قرار می‌گیرند، وضعیت خاک در معرض خطر است؛ چون مقدار خاکی که لازم است تا حیوانات پرورش یابند بیشتر از خاک مورد نیاز محصولات زراعی است، آب مورد نیاز برای آبیاری مراتع مشکل دیگری است که در بحران جهانی آب دو چندان شده است.

از نظر سینگر تخریب محیط زیست توسط انسان ریشه در پندار جایگاه ویژه انسان در آفرینش دارد که برآمده از ادیان است. از آنجا که نظر ادیان^۱ انسان تنها عضو اخلاقی مهم این جهان است، سینگر تمایلی به مذهبی بودن ندارد و گزاره‌های دینی را گزاره‌هایی تاریخ‌مند و بدون تبیین معقول و منطقی می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱). سینگر معتقد است طبیعت دارای ارزش ذاتی نیست و نابودی گیاهان و حیوانات نمی‌تواند نادرست باشد، مگر آنکه ما را به آسیب رساندن به انسان سوق دهد (Singer, 2004, p.19). او از بطلان اسطوره آفرینش سخن گفته و با رد این سنت ادعایی، نفی ارزش ذاتی انسان را مطرح می‌کند (Kemmerer, 2007, p. 2).^۲

با توجه به آنچه گذشت صورت‌بندی منطقی استدلال سینگر درباره منع استفاده انسان از حیوان به دلیل منجر شدن به تخریب محیط زیست را می‌توان چنین تقریر کرد:

۱. استفاده انسان از حیوان پرورش‌یافته به شیوه دامداری صنعتی موجب تخریب محیط زیست می‌شود.

۲. هر کاری که موجب تخریب محیط زیست شود از نظر اخلاقی نادرست است.

۳. استفاده انسان از حیوان پرورش‌یافته به شیوه دامداری صنعتی از نظر اخلاقی نادرست است.

او با این استدلال، فعالیت‌های دامداری صنعتی به منظور استفاده از گوشت حیوان را نادرست و غیراخلاقی می‌داند و خواستار جلوگیری از تخریب محیط زیست از راه جایگزین ساختن گیاه‌خواری به جای گوشت‌خواری است.

۱. به اعتقاد سینگر این باور که بر اساس آن زندگی انسان و تنها زندگی انسان مقدس باشد شکلی از گونه‌پرستی است (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۱۳). او گاه عهد قدیم از کتاب مقدس را حاوی اوامری ناظر به رنج حیوانات می‌داند و عهد جدید از این کتاب را مسئول وضعیت موجود و ستم به حیوانات به شمار می‌آورد (همان، ص ۳۶۹). گاه بیان می‌دارد که ادیانی در شرق بوده‌اند که این آموزه را تعلیم داده‌اند که هر حیاتی مقدس است (همان)، گاه نیز دیدگاه‌های دینی را به کناری می‌نهد و اینکه زندگی انسان حرمت ویژه‌ای دارد را دارای تبیین معقولی نمی‌داند و این دیدگاه‌ها را تنها از لحاظ تاریخی حائز اهمیت می‌داند (همان، ص ۱۲۱). بر این اساس به نظر می‌رسد سینگر باید موضع خود را دقیقاً مشخص سازد که آیا مراد او از ادیان، ادیان ابراهیمی است یا غیر آن را نیز شامل می‌شود و در صورت اول، نباید به گونه‌ای تعبیر کند که مسیحیت‌انگاری تمام ادیان از سخنان او برداشت شود.

۲. علاوه بر فهم دیگران از مطالب سینگر در نفی ارزش ذاتی انسان، واضح و روشن است که سینگر برای انسان ارزش ذاتی قائل نیست، چون او موضوع شأن و منزلت اخلاقی را «انسان» نمی‌داند و به همین دلیل، واژه شخص را به میان می‌آورد و شخص را واجد شأن و منزلت اخلاقی می‌داند و برای شخص، دو ویژگی عقلانیت و خودآگاهی را مطرح می‌کند (Peter, Singer, 2011, p.104). در نتیجه هر موجودی که خودآگاهی و عقلانیت داشته باشد دارای ارزش اخلاقی است خواه انسان باشد و خواه حیوان. و لذا او جنین و نوزاد تازه متولد نشده را شخص نمی‌داند و در نتیجه سقط جنین و نوزادکشی را اخلاقی تلقی می‌کند. (Ibid., p.151)

۲. بررسی و نقد استدلال سینگر

لزوم استفاده صحیح انسان از محیط زیست با تعدیل و اصلاح روش بهره‌وری از آن مورد پذیرش هر اندیشمندی است و کمتر کسی مخالف این است که شیوه کنونی مصرف انسان از منابع طبیعت باید متوقف شود؛ زیرا این حجم استفاده نادرست از طبیعت علاوه بر تخریب محیط زیست سلامتی خود انسان را نیز با خطر جدی مواجه کرده است؛ لذا در این جنبه از سخن سینگر می‌توان با او هم‌نوا شد و باید به این وضعیت مواجهه با محیط زیست پایان داد. همچنین درست به نظر می‌رسد که دامداری صنعتی سهم بزرگی در تخریب محیط زیست دارد و امروزه به یکی از عوامل مهم ایجاد مشکلات زیست‌محیطی تبدیل شده است، با این حال نگاه سینگر باید مورد تأمل و دقت بیشتر واقع شود. با تأمل در استدلال سینگر روشن می‌شود که اشکالات متعددی بر دیدگاه او درباره منع استفاده انسان از حیوان به دلیل تخریب محیط زیست وارد است:

۱-۲. اصلاح ساختار به جای منع مصرف

مخالفت اصلی سینگر با استفاده از حیوانات مربوط به دامداری صنعتی است. از نظر او اگر حیوان در مراتع و علفهای هرز چریده و تولید گوشت نماید صرفه اقتصادی بیشتری دارد اما اینکه در دامداری صنعتی مقادیر زیادی منابع گیاهی به مصرف برسد تا تولید گوشت شود نادرست است؛ زیرا به تخریب محیط زیست می‌انجامد (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۳۳۷). مایه تأسف است که امروزه در دامداری‌های صنعتی حیوانات مانند اشیائی دانسته می‌شوند که تنها وظیفه دارند علوفه را به گوشت تبدیل کنند و دامداری‌ها انجام هرکاری را که منجر به بازدهی اقتصادی بیشتر شود مجاز می‌دانند. به‌عنوان نمونه اصطبل‌ها از چوب ساخته می‌شوند تا گوشت گوساله با رنگ روشن - که غذای مطلوب هتل‌ها و رستوران‌هاست - فراهم شود و منافع مادی صاحبان آن را تأمین نماید؛ چرا که گوساله‌ها برای جذب آهن محیط اطراف خود را لیس می‌زنند و آهن اضافی جذب شده در این رفتار حیوانات می‌تواند منجر به قرمز شدن رنگ گوشت آنها گردد (ریگان، ۱۳۹۷، ص ۲۵). با این حال اگر انسان‌ها دامداری‌های صنعتی را تعطیل کنند و استفاده از حیوانات را ترک نمایند، با بحران مواجه خواهند شد و مشکلات زیادی در تأمین نیاز غذایی انسان پیش خواهد آمد؛ زیرا امروزه با توسعه شهرنشینی و تمرکز سکونت در بافت شهری و کاهش استفاده از شیوه‌های سنتی حتی در بین روستاییان، این شیوه‌ها جوابگوی نیازهای اساسی انسان‌ها نیست. انسان توانسته است با تنوع دادن به ماشین‌آلات و بهره‌وری از تکنولوژی بر این مشکل غلبه کرده و کمبود مواد غذایی خود را تا حد زیادی جبران کند. همچنین با ابداع شیوه‌های گلخانه‌ای و تولید مواد غذایی لازم در این محیط خود را در مجموع از گرفتار شدن به کمبود مواد غذایی و خطر قحطی نجات دهد.

اگر انسان‌ها تنها به مقدار نیاز واقعی خود به گوشت از حیوان استفاده کنند و دامداری‌ها نیز به تناسب این نیاز و با نهادینه کردن اخلاق و تأمین آسایش لازم حیوانات را پرورش دهند تا گوشت تولید کنند، هم محیط زیست از تخریب شدن در امان خواهد بود و هم حقوق حیوان رعایت خواهد شد. آنچه غیر اخلاقی است در واقع مصرف بیش از اندازه انسان از حیوانات است و این موجودات به دلیل جایگاه و نقش مهمی که در برقراری توازن نظام طبیعت دارند باید به‌عنوان بخشی از مجموعه محیط زیست محترم دانسته شده و حقوق آنها رعایت شود. هر دامداری صنعتی باید خود را موظف بداند که موارد تأمین حقوق حیوان را رعایت کند و به ازای هر

حیوانی که کشته می‌شود و علوفه‌ای که برای تغذیه آن حیوان مصرف می‌گردد، اقدامات جبرانی را در دستور کار خود داشته باشد، در آبادانی طبیعت بکوشد و کاشت نهال را جدی بگیرد تا از خطر نابودی جنگل‌ها به بهای تغذیه حیوانات پیشگیری شود. بدین ترتیب اگر اقدامات اصلاحی لازم انجام بگیرد استدلال سینگر بر منع بهره‌وری از حیوان از راه منجر شدن به تخریب محیط زیست با ضعف مواجه می‌گردد و دیگر دلیلی بر منع استفاده صحیح و مسئولانه انسان از حیوان وجود ندارد.^۱ به عبارت دیگر، چون امکان اصلاح ساختار نادرست کنونی وجود دارد باید به جای اصرار بر تعطیلی این مراکز و گیاه‌خوار کردن انسان بر اخلاق مدار شدن این مراکز اصرار ورزید و انتقادات به جایی که سینگر از تخریب محیط زیست به دلیل استفاده بیش از حد انسان از حیوان دارد نباید به حذف بهره‌وری صحیح انسان از مجموعه طبیعت منجر شود؛ زیرا امروزه مشکل محیط زیست تنها به جهت از بین رفتن جنگل‌ها و مراعاتی نیست که برای تغذیه حیوان به مصرف می‌رسند بلکه مشکل اصلی در فرهنگ مصرف‌گرایی شدید انسان است که با اصلاح این رویه مشکل تا حد زیادی حل خواهد شد.

بسیاری از ساختارها نیازمند بازبینی و رفع نواقص است. اصلاح ساختار معیوب به جای حذف آن یک قاعده کلی است که نمونه‌های فراوانی دارد؛ به عنوان مثال، سفر رفتن از نیازهای ضروری انسان است، اما اگر همین سفرها به گونه‌ای رقم بخورد که منجر به آسیب‌های انسانی و زیست‌محیطی گردد باید تدبیری اندیشیده شود تا آسیب‌ها به حداقل برسد، نه اینکه سفر رفتن به طور کلی ممنوع شود؛ زیرا مشکلات تراکم سفرها در روزهای تعطیل و مصرف حجم بالای بنزین و افزایش بار ترافیک در بزرگراه‌ها و جاده‌ها را با تدابیر مدیریت سفرها می‌توان کاهش داد. مثال دیگر اینکه به دلیل آسیب‌های فضای مجازی نمی‌توان استفاده از این تکنولوژی پیشرفته را به کناری نهاد؛ بلکه جبران این آسیب نیازمند تقویت سواد رسانه‌ای و آموزش راه‌کارهای کاهش این آسیب‌هاست. در موضوع مورد بحث نیز اصل دامداری صنعتی و گوشت‌خواری مطلوب به نظر می‌رسد و تنها باید با نهادینه کردن فرهنگ صحیح بهره‌وری میزان مصرف و کیفیت کار این مراکز اصلاح گردد تا آسیب‌های زیست‌محیطی به حداقل میزان ممکن کاهش یابد.

۲-۲. سودگرایی ترجیحی و ترجیحات انسان

درباره حقوق حیوانات نظریات مختلفی ارائه شده است. سینگر قائل به برابری حقوق حیوان و انسان است و این برابری را از موضعی سودگرایانه تبیین می‌کند.^۲ در سودگرایی اخلاقی که جزء نظریه‌های غایت‌گرایانه است ملاک ارزیابی افعال اخلاقی تأمین بیشترین سود برای بیشترین افراد است؛ یعنی هر کاری که بیشترین سود را برای بیشترین افراد فراهم کند اخلاقی است. سودگرایی تقریرهای متعددی دارد که سودگرایی ترجیحی^۳ از شایع‌ترین آنها و مورد تأکید سینگر است. در این تقریر از سودگرایی باید خواسته‌های سنجیده، مهم‌تر و معقول‌تر برآورد شود نه هر میل و خواسته‌ای (Singer, 1993, p.94). بر این اساس در سودگرایی ترجیحی اصل فایده^۴ و

۱. لازم به ذکر است که استدلال سینگر بر منع استفاده انسان از حیوان از راه درک درد و رنج توسط حیوان، اصلی‌ترین دلیل او بر این اعتقاد است که بیشتر در مقاله‌ای بررسی و نقد شده است. ر.ک. آل بویه، جعفری پور، ۱۴۰۱، صص ۲۲۷-۲۴۹.

۲. نک. محسن جاهد، «اخلاق و حیوانات: رویکردها و نظریه‌ها»، اخلاق زیستی، سال سوم، شماره دهم، زمستان ۱۳۹۲.

3. preference utilitarianism

4. utility

بهره‌وری نقشی بنیادی دارد و طبق آن باید کاری انجام شود که در مجموع بهترین توازن از مجموع ارضای ترجیحات و عدم آن برای کسانی که از نتیجه آن متأثر می‌شوند را به همراه داشته باشد (ibid).

سینگر ترک گوشت‌خواری و تعطیلی دامداری صنعتی را بر اساس این مبنا مطرح می‌کند؛ زیرا ترجیح اصلی او حفظ محیط زیست است که از نظر او با این شیوه حاصل خواهد شد. در اینکه محافظت از محیط زیست بسیار مهم است و به هر طریق ممکن باید آن را از نابودی در امان داشت تردیدی نیست؛ اما به نظر می‌رسد چاره حفظ محیط زیست در تعطیلی دامداری‌ها نیست چون امروزه انسان‌ها به این مراکز نیاز دارند. از سوی دیگر امکان اصلاح ساختار کنونی این مراکز وجود دارد. سینگر که سخن از ارضای معقول ترجیحات دارد باید ترجیحات میلیاردها انسان در استفاده از گوشت را نیز محاسبه کند؛ زیرا گوشت نخوردن ممکن است زندگی عده زیادی را با خطر مواجه سازد و میزان اهمیت این خطر کمتر از اهمیت بقای حیوانات نیست.^۱

مارک رولاندز^۲ با طرح این مسئله که سینگر گرچه در افزایش آگاهی عمومی درباره رفتار مناسب با حیوانات، موفق عمل نموده است اما در تبیین استدلال فلسفی خود، دچار اشکال می‌باشد بیان می‌دارد که او مفهوم برابری را بر اساس مبنای سودگرایی خود تفسیر نموده است که در اجرای ایده توجه برابر به انسان و حیوان دچار ضعف می‌باشد (Rowlands, 2009, p. 32). این ضعف از منظر ریچلرز منافات داشتن با عدالت است. به اعتقاد او مردم حقوقی دارند که کسی نمی‌تواند این حقوق را تنها به این دلیل که نتایج خوب قابل انتظار برای فرد مورد نظر ندارد از بین ببرد (فتحعلی، آل‌بویه، ۱۳۹۶، ص ۱۸۰)؛ به‌عنوان مثال اگر با یک شهادت دروغ انسانی بی‌گناه اعدام شود و این قتل موجب خاموش شدن فتنه جنگ بین افراد متعددی شود، طبق سودگرایی، باید این دروغ گفته شود در حالی که انسان بی‌گناهی کشته شده است که بر خلاف اصل عدالت است (همان).

یک نتیجه باطل که بر مبنای سودگرایی سینگر پیش می‌آید، آن است که حیوانات به خودی خود حقوق ذاتی و ارزشمند اخلاقی ندارند؛ چون ملاک او برای بهره‌مندی حیوان از حق توجه برابر با انسان احساس مندی و استعداد درک درد و رنج است؛ لذا اگر رنج حیوان کمتر از لذت یک غذای گوشتی باشد می‌توان استفاده از حیوان و مرگ عمدی آن را قابل دفاع دانست (McWilliams, 2017, p. 3). از سوی دیگر حیوانات بزرگی مانند نهنگ، اصل سودمندی سینگر را با مشکل مواجه می‌سازند چون رنج یک نهنگ در مقایسه با سودمندی فراوانی که برای بهره‌مندان از گوشت آن وجود دارد کمتر است. دونالد بروکن^۳ نیز در کتاب پیچیدگی‌های اخلاقی گوشت‌خواری، کشتار جاده‌ای را مطرح کرده است و بیان می‌دارد که در برخی کشورها تعداد حیواناتی که در

۱. مبنای سینگر در مساوی دانستن حیوان و انسان در حق توجه برابر، امری غیر واقع‌بینانه و گاه غیر معقول است. انسان طبیعتاً، نزدیکان خود را حتی از انسانهای دیگر بیشتر دوست دارد تا چه رسد به حیوانات. و اینکه انسان در تعارضات، (به‌خصوص اگر تعارض را بین یک انسان و حیوان در نظر بگیریم) کاملاً بی‌طرفانه رفتار کند خلاف ارتکازات درونی و شهودات اخلاقی است (اترک، ۱۳۸۴، ص ۲۹۲) و طرح این مسئله می‌تواند کرامت انسانی را مورد هدف قرار دهد. انسانی که متعادل می‌اندیشد باید در این ارتباطات، قائل به تفاوت در نگاه و رفتار باشد. به تعبیر جان کاتینگهام: والدینی که بچه خود را رها کرده و بچه دیگری را نجات می‌دهند فرد اخلاقی نیستند بلکه بیمارند (ریچلرز، ۱۳۹۶، ص ۱۸۷).

2. Mark Rowlands.

3. Donald Bruckne استاد فلسفه دانشگاه نیو کنزینگتون

جاده‌ها و در اثر تصادف با ماشین‌ها می‌میرند کمتر از موارد شکار آنها نیست که می‌توان از این حیوانات نیز در مصرف غذایی بهره برد و حال آنکه سینگر آن را مجاز نمی‌داند^۱ (ibid) و این مورد مثال نقضی است بر دیدگاه سینگر که به طور مطلق بهره بردن از گوشت حیوانات را نادرست می‌داند.

بدون شک منافع حیوان مهم است اما منافع انسان مهم‌تر از آن است (آل بویه و جعفری پور، ۱۴۰۱، ص ۲۳۷). یان ناروسون^۲ از کسانی است که گرچه بسیار به حیوانات علاقه‌مند است و از این رو ضمن آنکه خود گیاه‌خواری را برگزیده است، این سؤال را مطرح می‌کند که آیا علاقه به مصرف حیوانات یک لذت جزئی یا بی‌اهمیت است؟ (Jan Narveson, 1977, P 173)؛ یعنی انسان‌ها از مصرف گوشت لذت فراوانی می‌برند و برای آنها اهمیت بسیاری دارد و این منفعت از منفعت حیوان بیشتر است و بر آن می‌چربد.

۳-۲. توجه به واقعیت گیاه‌خواری و آسیب‌های آن

برخی افراد چنان به مصرف گوشت عادت کرده‌اند که عدم استفاده از آن را با غذا نخوردن معادل می‌گیرند و مناسب‌ترین غذا را محتوی گوشت قلمداد می‌کنند. از سوی دیگر برخی افراد به دلیل تلاش برای رعایت حقوق حیوان به‌طور کلی مصرف گوشت را کنار نهاده و تمام گیاه‌خواری^۳ و یا حداقل نیمه‌گیاه‌خواری^۴ را در پیش گرفته‌اند. این دو نگرش درباره گوشت‌خواری در دو طرف افراط و تفریط قرار دارد. نگرش اعتدالی در این زمینه اذعان به ضرر استفاده بیش از حد انسان از گوشت ضمن پذیرش اصل نیازمندی بدن به آن است.

انسان‌ها برای ترجیح گیاه‌خواری باید مطمئن شوند که با حذف گوشت و مصرف معادل گیاهی آن جایگزین‌های مهم به بدن آنها خواهد رسید. امروزه که میلیون‌ها انسان با مشکل تغذیه نادرست مواجه هستند گرچه می‌توان پذیرفت که با رژیم گیاه‌خواری بسیاری از بیماری‌های قلبی و عروقی در میان در صدی از مردم کاهش یابد (صفوی و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۱) و این اقدام برای افرادی که به این نوع بیماری‌ها مبتلا هستند مفید به نظر می‌رسد؛ اما این احتمال هنوز وجود دارد که با حذف گوشت عده‌ای دیگر از انسان‌ها که از فرآورده‌های حیوانی بهره می‌برند و گوشت برای سلامتی آنها لازم است دچار آسیب شده و بحران جدی سلامت به‌خصوص افراد کشورهای در حال توسعه را تهدید نماید؛ زیرا پروتئین غنی گوشت برای رشد افراد به‌ویژه کودکان یک ماده مهم و ضروری به شمار می‌آید و علاوه بر آن منبع سرشاری از آهن است و موجب اکسیژن‌رسانی به قلب و مغز می‌شود و کم‌خونی ناشی از فقر آهن به‌ویژه در کودکان را که باعث بی‌حوصلگی و عصبانیت آنها و نیز گاهی اوقات موجب کم شدن میزان روی در بدن آنان می‌شود، جبران

---

۱. از منظر دین اسلام گذشته از آنکه تنها حیوانات خاصی برای خوردن مجاز دانسته شده‌اند شرایطی نیز برای ذبح حیوانات قابل مصرف بیان شده است که به طور مفصل در کتابهای فقهی مورد بحث واقع شده است. یکی از این موارد، مردار نبودن حیوان است. یعنی حیوانی که به خودی خود مرده باشد را نمی‌توان مصرف نمود بلکه حیوانی که به‌عنوان نمونه در یک حادثه رانندگی به‌گونه‌ای آسیب دیده است که زنده نخواهد ماند باید رو قبله گردانده شود و با یاد خدا ذبح گردد تا قابل استفاده باشد وگرنه مردار بوده و مصرف آن حرام است.

2. Jan Narveson استاد برجسته فلسفه دانشگاه واترلو انتاریو کانادا

3. All vegetarian

4. Semi-vegetarian

می‌کند (مودی و حسین‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۴) و موجب تقویت سیستم ایمنی بدن می‌شود. همچنین حذف همه محصولات حیوانی از برنامه غذایی موجب افزایش خطر کمبود ریز مغذی‌های مهمی مانند ویتامین B12، ویتامین D، کلسیم و امگا ۳ می‌شود (همان).

گیاه‌خواران گرچه معتقدند که اینگونه نیازهای ضروری بدن را می‌توان از طریق مکمل‌ها به‌دست آورد اما این ادعا هنوز مورد مناقشات بسیاری است و تنها متخصصان این رشته صلاحیت اظهار نظر در مورد آن را دارند. طبق نظر برخی کارشناسان، گیاه‌خواری بدن انسان را به کمبود یک ماده مغذی حیاتی برای رشد مغز دچار کرده و از این طریق بهره‌هوشی نسل آینده را تهدید می‌کند. دربی شایر^۱ از متخصصان برجسته حوزه تغذیه با بیان این نکته اظهار می‌دارد که گیاه‌خواری گرچه برای محیط زیست مفید است، اما کاهش میزان دریافت کولین که لازمه تکامل مغز جنین است را نیز در پی دارد و میزان تولیدی این ماده توسط کبد نیاز بدن را برطرف نمی‌سازد (Derbyshire, 2021, p. 3). بر این اساس رجحان گیاه‌خواری و رد گوشت‌خواری به آسانی قابل اثبات نیست.

نکته دیگر اینکه اگر همه انسان‌ها گیاه‌خوار شوند مشکلات جدی پیش خواهد آمد و اثبات اینکه منابع غیر حیوانی به خوبی بتوانند پروتئین مورد نیاز بدن را تأمین کنند و بدن ما نیازی به گوشت حیوانی نداشته باشد آسان نیست (اسلامی، ۱۳۹۱، ص ۲۶۹)؛ ضمن آنکه به تعبیر گرون^۲ در مناطقی از زمین، مانند قطب شمال، زندگی بدون گوشت اصلاً امکان ندارد و نیز درباره افرادی مانند اسکیموها خوردن گوشت، بر نخوردن آن رجحان دارد. (Gruen, 2011, p. 94). تونی میلیگان^۳ هم با آنکه گیاه‌خوار است، گیاه‌خواری را به مثابه انتخاب عام در سطح جهانی غیر قابل تحقق می‌داند^۴ (Milligan, 2017, p. xii)؛ چرا که حدود یک‌سوم خشکی‌های کره زمین را مَرغزارهای مناطق خشک و نیمه‌خشک در بر گرفته‌اند که تنها می‌توانند از دامداری حمایت کنند.

بدون شک استفاده نامناسب و بی‌دلیل انسان از حیوانات باید متوقف گردد اما آیا این مسئله می‌تواند منجر به ترجیح گیاه‌خواری شود؟^۵ لذا ابتدا باید دید این حجم از ترویج گیاه‌خواری تا چه میزان قابل دفاع است؟ اگر دلیل این امر از بین رفتن حیوانات در این فرایند و وارد شدن درد و رنج بر آنها باشد این اتفاق در گیاه‌خواری نیز ممکن است به گونه‌ای دیگر رخ دهد. از نظر دیویس^۶ برای کشت محصولات گیاهی حیوانات کوچک بسیاری کشته می‌شوند و حال آنکه به جای کشت گیاهانی که خوراک انسان خواهند بود

1. Derbyshire متخصص تغذیه و بهداشت عمومی

۲. فیلسوف دانشگاه کلرادو، آمریکا

۳. فیلسوف اسکاتلندی

۴. مانند دخالت برخی افراد مدعی دفاع از حقوق حیوانات که به پیامدهای ناگواری نیز منجر می‌گردد. از بین رفتن گونه نادر برخی حیوانات در اثر حمله سگهای ولگرد گرسنه که چندی پیش در اثر عادت کردن به خوردن گوشت اتفاق افتاد نمونه‌ای از این اصرار بر تغییر نادرست بود. این‌ها که خود را مدافع حقوق حیوانات می‌دانند در حقیقت با دخالت در سیستم و قانون طبیعت موجب اختلال و بی‌نظمی در آن می‌گردند.

۵. گرچه در شرایط فعلی و با توجه به تحرک کمتر انسان‌ها در زندگی‌های ماشینی و در معرض بیماری‌های مختلف بودن و نیز لزوم حفظ محیط زیست و جلوگیری از هدر رفتن آن انسان از نظر اخلاقی موظف است که سبک تغذیه خود را اصلاح کند و با اینکه گیاه‌خواری از نظر اسلام حرام نیست، اما باید توجه نمود که الگوی تغذیه در اسلام گیاه‌خواری نیست و ترویج گیاه‌خواری به عنوان تنها الگوی تغذیه درست مخالف با آیات و روایات اسلامی است؛ لذا می‌توان کالری غذای خود را کاهش داد و گوشت کمتری مصرف نمود.

۶. پژوهشگر واحد کشاورزی ایالت اورگن آمریکا

می‌توان با استفاده از زمین‌های بیشتر چهارپایان بزرگ را پرورش داد و از آنها استفاده کرد که با این راه ضمن آنکه نیاز انسان برطرف می‌شود حیوانات کمتری از بین می‌روند و از این طریق رنج کلی وارده به حیوانات نیز کاهش خواهد یافت. ممکن است این سخن دیویس در ابتدا ناموجه به نظر آید اما هنوز این چشم‌انداز واقع‌بینانه وجود دارد که شاید روزی بتوان با اصلاح ژنتیکی حیواناتی را بوجود آورد که احساس درد کمتری داشته باشند و بدین‌سان گوشت‌خواری اخلاقی را فراهم ساخت (Milligan, 2017, p. xii).

تأثیر فرهنگی منفی حذف کامل گوشت نیز از نکات مهم و قابل توجه است که نمی‌توان دور از نظر داشت، زیرا زندگی برخی مردم، بدون دام اصلاً ممکن نیست و جایگزین مناسب دیگری را نیز نمی‌توان برای آنها پیشنهاد کرد. افرادی مانند اقوام مغول، بربر و عشایر اگر بخواهند از این شیوه زندگی دست بردارند به جز آسیب‌های جسمی احتمالی، هویت فرهنگی خود را نیز از دست خواهند داد. به اعتقاد هرست‌هاوس^۱ گرسنگان و قحطی‌زدگان آفریقایی از نظر اخلاقی در خوردن گوشت موجه هستند (Hursthouse, 2006, p. 14) و شاید دلیل اینکه تلاش‌ها برای حذف این ماده غذایی در عمل با مشکل مواجه شده است در همین نکته نهفته باشد؛ چرا که نیازهای جدی انسان‌ها به تغذیه و ضروریات زندگی نیز دیده شده و با سرجمع هزینه و فایده تصمیم‌گیری شده است.

۴-۲. لزوم تبیین صحیح منظر دینی درباره محیط زیست

سینگر معتقد است که از نظر کتاب مقدس و مطابق حکم خدا انسان می‌تواند در مجموعه طبیعت، به هر شیوه دلبخواه خود رفتار کند زیرا خدا تسلط کامل به انسان درباره طبیعت داده است و برای او اهمیت ندارد که انسان در این باره چگونه رفتار کند (Singer, 2004, p. 19). این بیان سینگر موهوم این است که به اعتقاد ادیان، طبیعت به خودی خود ارزشی ندارد و تنها زمانی ارزشمند است که سود انسان را در پی داشته باشد اما این تحلیل نادرست است. از منظر دین، طبیعت و محیط زیست به خودی خود دارای ارزش است و چنین نیست که این ارزشمندی تنها در صورت عدم آسیب‌رسانی به انسان باشد. نگاه دین به محیط زیست در مفهوم عام آن که حیوانات را نیز شامل می‌گردد بسیار جامع، دقیق و با رعایت حداکثر حقوق همه موجودات است و آموزه‌های دینی هیچ نقشی در بحران محیط زیست ندارند؛ بنابراین ریشه بحران را باید در عواملی دیگر جستجو کرد. یکی از این عوامل رفتارهای نادرست برخی از دین‌داران در تخریب محیط زیست است که نباید آنها را به خود دین نسبت داد؛ چرا که دین^۲ با دین‌داری^۳ متفاوت است. در دین‌داری سخن از میزان پای‌بندی به آموزه‌هایی است که دین بر آن تأکید می‌ورزد (جعفری پور، ۱۳۹۶، ص ۲۲).

مشکل اصلی در نوع نگاه انسان‌محورانه به طبیعت تعامل نامناسب با آن و بدفهمی از آموزه‌های دینی است که منجر به تعدی انسان از تعالیم حیات‌بخش ادیان می‌شود. فهم صحیح دین به‌ویژه دین اسلام که مدعی ارائه کامل‌ترین آموزه‌هاست و عمل بر اساس آن از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در مواجهه صحیح با محیط زیست است. اسلام در تلاش است اخلاق محیط زیست را بر اساس مفهوم خدا‌باوری شکل دهد و انسان به گونه‌ای رفتار نماید که طبیعت را جزئی از وجود خود دانسته و محیط زیست را نه به مثابه یک

1. Hursthouse استاد فلسفه دانشگاه اوکلند نیوزلند

2. Religion

3. Religiosity

کالای مصرفی بلکه همچون امانتی در دست خود بداند و دغدغه حفظ آن را داشته باشد و در آبادانی آن تلاش کند (هود، ۶۱).^۱ بر این اساس است که آموزه‌های دینی می‌توانند منبع مهمی برای تدوین دستورالعمل‌های محیط زیستی باشند.

سینگر از رفتارهای اخلاقی مستقل از دین سخن گفته و اعتقاد به دین را در زیست اخلاقی لازم نمی‌بیند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱). اگرچه رعایت کردن اخلاق وابسته به اعتقاد به خدا، ثواب و عقاب و دیگر آموزه‌های دینی نیست و می‌توان بدون این اعتقادات نیز زیست اخلاقی داشت، اما آنچه که مسلم است نقش انگیزشی بسیار قوی دین برای زیست اخلاقی است. روشن است که مشخص کردن حکم اخلاقی به تنهایی کفایت نمی‌کند و فیلسوفان اخلاق باید دلیل قانع‌کننده‌ای درباره چرایی زیست اخلاقی ارائه کنند. از همین روست که سینگر فصلی از کتاب اخلاق عملی خود را به «چرا اخلاقی زیست کنیم» اختصاص داده است، هر چند به نظر می‌رسد در آن فصل به خوبی از عهده این مهم برنیامده است. دلیل عمده آن نیز همین نکته مهم است که اعتقاد به خدا و بهشت و جهنم ضمانت انگیزشی و اجرایی مناسبی برای پاسداشت ارزشهای اخلاقی دارد؛ زیرا اگر زیست اخلاقی انسان مبتنی بر این اعتقادات باشد و انسان خود را برای هرگونه تعامل مثبت با موجودات مستحق پاداش و ثواب بداند و به ازاء هر رفتار منفی خود را سزاوار عقاب و سرزنش ببیند نیرویی از درون او را هدایت و تقویت خواهد نمود که به خوبی‌ها متصف شود و از بدی‌ها دوری گزیند؛ زیرا از منظر دین بهشت ابدی در انتظار نیکوکاران و عذاب جهنم در کمین بدکاران است. (آل عمران، ۱۰۷-۱۰۸)

اینکه سینگر دلیل عدم تمایل خود به مذهب را تاریخ‌مندی گزاره‌های دینی و نداشتن تبیین معقول و منطقی می‌داند (سینگر، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱) حاکی از عدم اطلاع او از نظام اخلاقی عالم در فرهنگ قرآن است. در نگاه قرآن تمام آفرینش تسبیح‌گوی خالق خود هستند (اسراء، ۴۴)^۲ و نظام آفرینش به گونه‌ای طراحی شده است که در برابر رفتارهای اختیاری انسان واکنش نشان می‌دهد (اعراف، آیه ۹۶).^۳ بر همین اساس است که انسان با ایمان برای به دست آوردن برکات الهی به آموزش‌خواهی و استغفار فراخوانده شده است (نوح، آیه ۱۰-۱۲).^۴ این ارتباط در حدی است که حتی نیت انسان نیز تأثیر لازم خود در آفرینش را دارد (عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۱۳).^۵ به طور قطع اینگونه نگرستن به طبیعت نحوه رفتار انسان‌ها با طبیعت را تحت تأثیر قرار داده و سامانی خاص به آن می‌بخشد.

از منظر قرآن عالم بر اساس نظام علی و سنت‌های الهی خلق شده است و هدف خاصی را دنبال می‌کند. لذا جهان نظامی معقول

۱. «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ»؛ و او شما را از زمین به وجود آورد و از شما خواست که در آن آبادانی کنید بنابراین از او آموزش بخواهید و همانا پروردگارم نزدیک و اجابت‌کننده است.»

۲. «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»؛ و هیچ چیزی نیست مگر اینکه همراه با ستایش تسبیح او می‌گوید، ولی شما تسبیح آنها را نمی‌فهمید.»

۳. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»؛ و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها ایمان می‌آوردند و پرهیزکاری پیشه می‌کردند، یقیناً [درهای] برکاتی از آسمان و زمین را بر آنان می‌گشودیم.»

۴. «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً؛ از خدای خود طلب آموزش کنید او آمرزنده است. آسمان را پی در پی بر شما می‌باراند.»

۵. «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ؛ همان (میزان ارزشمندی) اعمال با نیت‌هاست»

و منظم دارد که در آن هر چیزی جایگاه خاص خود را دارد و در مسیر هدف ویژه خود پیش می‌رود (نک. طه/۵۰).^۱ در این منظر انسان نیز هدفمند خلق شده است و با رفتارهای اخلاقی خود باید به کمال انسانی خود که خداگونه شدن است، برسد. البته در این راستا امکانات و ظرفیت‌های ویژه‌ای نیز به انسان داده شده است، از جمله دمیده شدن روح الهی در او، اعطای کرامت ذاتی (اسراء/۷۰) و در نتیجه واگذاری مقام خلیفه‌اللهی به او. او نه تنها باید در حفظ کرامت ذاتی خود بکوشد، بلکه باید با شکوفا کردن استعدادهای فطری خود به مقام خلیفه‌اللهی بالفعل خدا برسد؛ بنابراین گرچه اجازه تصرف و بهره‌برداری از طبیعت به او داده شده است، ولی روشن است که استفاده و بهره‌برداری از محیط زیست باید همراه با پاسداشت کرامت ذاتی خود و حفظ و صیانت از محیط زیست باشد؛ نکته‌ای که کرانتز^۲ نیز در کتابی با نام رد نظریه اخلاقی پیتر سینگر: اهمیت کرامت انسانی^۳ با انتقاد از سینگر، بی‌اعتمادی او نسبت به احساسات مذهبی را مورد نقد قرار می‌دهد. (Krantz, 2002, p.111). او با اعتقاد به اینکه نظریه اخلاقی سینگر ارزش‌های انسانی را مورد تهدید قرار می‌دهد به وی توصیه می‌کند که کرامت انسان را حفظ نماید (Krantz, 2002, p.102)؛ به تعبیر کرانتز این فقط یک پیش‌گویی است که اگر نظریه اخلاقی سینگر موفق به جایگزینی با اخلاق سنتی شود موفقیت لازم را به دست می‌آورد و بلکه با دقت بیشتر معلوم می‌گردد که نه تنها پیشرفتی در این زمینه دیده نمی‌شود، بلکه نشانه‌های عقب‌گرد از کرامت و ارزش‌های انسانی به‌طور روشن دیده می‌شود (Krantz, 2002, p.111)؛ امری که تلاش برای انتقال آن به نسل‌های آینده ضروری است. اینکه انسان باید درباره حیوانات مسئولانه رفتار نماید سخنی صحیح است اما مخدوش نمودن جایگاه نوع انسانی و هم‌تراز قرار دادن آن با حیوانات مقبول نیست. برتری انسان بر حیوان در بین اندیشمندان غرب نیز مورد پذیرش است به طوری که حتی برخی از ایشان آن را غیر قابل تردید می‌دانند (Harris, 1985, p.22). به تعبیر شیلی کیگان^۴ اشتباه سینگر در این است که گمان می‌کند چیزی که انسان‌های آسیب‌دیده را از حیوانات متمایز می‌کند تنها تفاوت‌های بیولوژیکی است در حالی که آنچه در نوع خود مهم است واقعیت متفاوتی است (Kagan, 2015, p.16). دی فونتنی^۵ نیز از کسانی است که منتقد سینگر بوده و به این دلیل که سینگر حیواناتی مانند میمون را که از سطح آگاهی بالایی در میان حیوانات برخوردار است، هم‌سطح با انسان دانسته و حتی از جنین انسانی و افرادی که در حال اغما به سر می‌برند نیز بالاتر می‌پندارد، او را دشمن بشریت می‌داند و معتقد است که او ارزش انسان را از بین برده است (De Fontenay, 2000, p. 281).

نتیجه‌گیری

راه مقابله با تخریب محیط زیست، اصلاح ساختار و اخلاق مدار شدن انسان و تشکیلات انسانی است. مجموعه محیط زیست در

۱. «رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى؛ پروردگار ما کسی است که به هر موجودی، آفرینش [ویژه] او را [آن گونه که سزاوارش بود] به وی عطا کرده، سپس هدایت نمود»

۲. سوزان لوفکین کرانتز استاد فلسفه در کالج سنت آنسلم، منچستر انگلستان.

3. Refuting Peter Singer's Ethical Theory :The Importance of Human Dignity

4. Shelly Kagan استاد فلسفه در دانشگاه ییل

5. De Fontenay استاد فلسفه دانشگاه پاریس

معنای عام خود که حیوان را نیز شامل می‌شود، دارای حقوقی ذاتی است و انسان هر چند بنا بر جایگاه خاص و امتیازات ویژه وجودی خود مجاز است که از آن بهره‌برد اما این جواز تصرف نه تنها به معنای تصرف بدون قید و شرط نیست، بلکه مشروط به قبول مسئولیت انسان، اصلاح نوع نگاه به طبیعت و توقف تصرف افراطی از محیط زیست است.

پیشنهاد گیاه‌خواری به منظور حفظ محیط زیست از خطر نابودی علاوه بر تهدید سلامتی انسان به‌خصوص در افرادی مانند کودکان هویت فرهنگی برخی انسان‌ها را نیز هدف گرفته و افرادی که قادر به گیاه‌خواری نیستند را با مشکل جدی مواجه می‌نماید. از سوی دیگر بهره‌وری انسان از حیوان رابطه‌ای دو سویه است که ضمن تأمین نیاز انسان حمایت او از حیوان را نیز شامل می‌شود. بر این اساس اصل نیاز انسان به گوشت و عدم افراط و تفریط در آن قابل دفاع است و اگر مشکل امثال سینگر درد و رنج حیوان است، امکان اصلاح ژنتیک حیوان به گونه‌ای که درد آن را کاهش دهد در آینده می‌تواند این دغدغه را برطرف سازد.

زمینه‌سازی تخریب محیط زیست توسط دین انتسابی نادرست است؛ چرا که دین با طرح نظام جامع اخلاقی که حاوی آموزه‌های جزاء و پاداش است ضمن نگاه حداکثری به اخلاق ضمانت اجرایی و انگیزشی مناسبی را نیز برای زیست اخلاقی و بهره‌وری هدفمند و مسئولانه انسان از حیوان پیش روی می‌گذارد. در این نگاه عالم آفرینش هدف‌دار است و کرامت انسان در کنار مسئولیت او در بهره‌وری از مجموعه محیط زیست سرشته شده در نهاد عالم و مورد خواست آفریننده آن است که هر انسان باورمندی را به رعایت حقوق موجودات فرا می‌خواند.

فهرست منابع

قرآن کریم .

۱. اسلامی، سید حسن. (۱۳۹۱). دو استدلال اخلاقی بر ضد مصرف گوشت صنعتی. پژوهشهای اخلاقی، ۲ (۴): ۲۶۷-۲۹۰.
۲. اترک، حسین. (۱۳۸۴). سودگرایی اخلاقی، نقد و نظر، ۱۰ (۱ و ۲): ۲۶۴-۳۰۰.
۳. آل بویه، علیرضا و ناصر جعفری پور. (۱۴۰۱) حقوق حیوانات و «استعداد درک درد و رنج»: بررسی انتقادی دیدگاه پیتر سینگر، تاملات فلسفی، ۱۲ (۲۸): ۲۲۷-۲۴۹
۴. سینگر، پیتر. (۱۳۹۶). آزادی حیوانات. ترجمه بهنام خداپناه. تهران: انتشارات ققنوس، چاپ اول.
۵. _____ . (۱۳۸۸). یک جهان: اخلاق جهانی شدن، ترجمه محمد آزاده. تهران: نشر نی، چاپ اول.
۶. ریگان، تام. (۱۳۹۷). حق حیوان خطای انسان. ترجمه بهنام خداپناه. تهران: انتشارات کرگدن، چاپ اول.
۷. جاهد، محسن. (۱۳۹۲). اخلاق و حیوانات: رویکردها و نظریه‌ها، اخلاق زیستی، ۳ (۱۰): ۱۶۳-۱۹۰.
۸. جعفری پور، ناصر. (۱۳۹۶). حقیقت دینداری از منظر شهید مطهری. قم: نشر آل فاضل، چاپ اول.
۹. صفوی، سید مرتضی؛ مسعود پور مقدس؛ توسلی، علی اکبر. (۱۳۸۳). «بررسی تأثیر رژیم گیاه‌خواری بر سیر آترواسکلروز عروق کرونر»، مجله پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تبریز، ۶۳ (پاییز ۱۳۸۳): ۴۹-۵۳
۱۰. فتحعلی، محمود؛ علی‌رضا آل‌بویه. (۱۳۹۶). عناصر فلسفه اخلاق جیمز ریچلرز، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم: مؤسسه آل‌البیت، چاپ اول.
۱۲. مودی، مریم و محبوبه سادات حسین زاده. (۱۳۹۷). «بررسی رژیم غذایی گیاه‌خواری و رویکردهای مثبت و منفی آن بر روی بدن انسان، جوامع انسانی و محیط زیست»، دومین کنفرانس بین‌المللی گیاهان دارویی، کشاورزی ارگانیک، مواد طبیعی و دارویی. قابل دسترسی در: <https://civilica.com/doc/879178>
- Derbyshire, Emma Rima Obeid and Christiane Schön. (2021). Habitual Choline Intakes across the Childbearing Years: A Review. *Nutrients*, Dec 8; 13(12):4390.
- De fontenay, É. (2000). Pourquoi les animaux n'auraient-ils pas droit à un droit des animaux. *Le Débat* 2 (n° 109), pp. 138 – 155.
- Gruen, Lori. (2011). *Ethics and Animals: an Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, John. (1985). *The Value of Life: An Introduction to Medical Ethics*. First published, Rutledge & Kegan Paul.
- Hursthouse, Rosalind. (2006). "Applying Virtue Ethics to our Treatment of the Other Animals", in: *The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics*, ed. by Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing.

- Kagan, Shelly. (2015). What's Wrong with Speciesism? Society of applied philosophy annual lecture, journal of applied philosophy, pp.1-21.
- Krantz, Susan F. (1946). Refuting Peter Singer's Ethical Theory: The Importance of Human Dignity, Greenwood Publishing Group.
- L. A, Kemmerer. (2007). Between the species. Peter Singer on expendability. Issue. VII, August. www.cla.calpoly.edu/bts/
9. Mark, Rowlands. (2009). Animal Rights Moral Theory and Practice. University of Miami, Florida, USA.
- McWilliams James. (2017). Can Eating Meat Be Ethical? Pacific Standard Jun14.
- Milligan, Tony. (2010). Beyond Animal Rights: Food, Pets and Ethics, London: Continuum, 7 Oct.
- Narveson, Jan, Animal Rights. (1977). Canadian Journal of Philosophy .Vol. 7, No. 1, pp. 161-178.
- Singer, Peter. (2011). Practical Ethics (2nd ed.), Cambridge University Press.
14. Singer, Peter. "Taking Humanism beyond Speciesism", Free Inquiry, 6, 2004. Available at: <http://www.secularhumanism.org>

